

УДК 821.112.2.09

ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН У ТВОРІ КАРЛА ЕМІЛЯ ФРАНЦОЗА “МОШКО З ПАРМИ”

Любомир Бораковський

*Віденський університет, докторантський проект “Австрійська Галичина
та її мультикультурна спадщина”*

Шнітальгассе 2/1/11, Відень 1090, Австрія

e-mail: lubko2005@ukr.net

Окреслено принципи зображення міжконфесійних відносин, зокрема релігійних конфліктів між християнами та юдеями, у галицькій літературі. Об'єктом дослідження обрано твір Карла Еміля Францоza “Мошко з Парми”, центральним мотивом якого є зображення релігійної та культурної відмінності між єврейським та християнським населенням Галичини та її вплив на духовний розвиток особи. Окрему увагу приділено співвідношенню між літературним та історичним контекстом, а також темам релігійної толерантності та культурного обміну.

Ключові слова: Галичина, Карл Еміль Францоз, міжконфесійний конфлікт у літературі, релігійна толерантність, літературний контекст.

Утворена 1772 р. через поділ Речі Посполитої між Прусією, Росією та Австрією, коронна земля Габсбурзької монархії Галичина була яскравим прикладом суспільства, в якому суспільно-політичні, культурні та релігійні процеси були тісно взаємопов'язані. Релігійна ситуація в цій провінції була обумовлена відносинами між її трьома найбільшими конфесіями: римо-католиками, греко-католиками та юдеями. Кожній із цих конфесійних груп відповідала практично інша народність: польське населення було головно римо-католицьким, греко-католиками були переважно українці / русини, юдеї ж були однорідно представлені євреями (щодо характеристики окремих конфесійних груп австрійської монархії див., наприклад, [7]). Культури усіх трьох народів були глибоко вкорінені в їхніх релігійних традиціях, особливо чітко ця тенденція простежувалася в українців та євреїв, а також у польських селян. Релігія була регулятором поведінки у практично всіх найголовніших аспектах суспільного життя, передовсім це стосувалося сімейних стосунків та освіти. Внаслідок цього міжконфесійне життя у Галичині характеризувалося наявністю численних між- та внутрішньо конфесійних конфліктів, виникнення яких можна розглядати як результат протистояння різних релігійних (культурних) систем та типів суспільної поведінки, частково або ж повністю несумісних між собою [4, с. 425–426].

На перетині християнської та єврейської культур з'явилась низка письменників, які у своїх творах намагалися критично охопити та проаналізувати тогочасні суспільні процеси в Галичині. Чільне місце в зазначеному плані займає творчість австрійсько-єврейського письменника Карла Еміля Францоza.

Релігійна тематика, власне мотив релігійного конфлікту між християнським та єврейським населенням, простежується в більшості творів Францоza. Причину цьому треба шукати і в життєвому досвіді автора (скажімо, Француз так і не зумів інтегруватися в єврейську громаду рідного Чорткова та Чернівців через своє залюбування німецькою культурою, пор., наприклад, [2, с. 6]), і в певному художньо-естетичному потенціалі цієї тематики. Цей потенціал проявляє себе найперше у творах, де релігійний конфлікт стає на заваді любовних взаємин людей, які належать до різних конфесій: любовні переживання та трагедії завжди цікавили певне коло читачів, незалежно від місця дії твору та вираженої в ньому соціальної критики. На відміну від, скажімо, Леопольда фон Захер-Мазоха – сучасника та професійного конкурента Францоza – автор практично завжди наголошує у своїх творах на деструктивній функції традиційної релігії та апелює до сучасних йому ліберальних цінностей рівноправ'я та толерантності [8, с. 72]. Саме релігійний фанатизм ортодоксальних євреїв є, на думку автора, головною причиною життєвих трагедій протагоністів у його творах, для яких їхня конфесійна приналежність є радше певним ярмом, ніж можливістю реалізації своїх сакральних почуттів та інтимних переживань. Варто зазначити, що таку позицію Француз займає не тільки щодо до євреїв: так само критично він підходить до традиційного християнства українців та поляків, сповненого численних протиріч та забобонів, які використовувались духовництвом для власної вигоди та задурювання селян [там само, с. 53–54].

Яскравим прикладом твору Францоza, в основі якого перебуває мотив релігійного конфлікту на тлі любовних відносин між юдеями та християнами, є роман “Мошко з Парми (нім. *Moschko von Parma*). Історія одного єврейського солдата”. Твір вийшов друком 1880 р. та став своєрідним продовженням попередніх оповідань письменника на галицьку тематику, в яких автор намагався зобразити життя східного єврейства в його найголовніших проявах, відкрити читачеві досі небачений, певною мірою екзотичний світ, віддалений від Західної цивілізації. Водночас ці твори становили певний маніфест світоглядних ідей письменника, головною метою якого було насадження та пропагування німецьких культурних цінностей серед євреїв Галичини. Позитивний єврейський образ для Францоza – образ ліберального, вільного від релігійних упереджень, інтегрованого в німецьку культуру та Західну цивілізацію чоловіка [6, с. 19].

На прикладі протагоніста твору, єврейського юнака Мойше Файльхендуфта (нім. *Moshe Veilchenduft*), Француз підходить до важливого питання: чи можлива інтеграція в інше культурне середовище без втрати власного культурного “я”, та чи збереження зовнішніх, формальних ознак (релігійні обряди, одяг, вид професійної діяльності тощо) завжди означає *de facto* приналежність до певної етнічної громади? Уже з перших рядків твору перспектива такої інтеграції видається примарною: автор доволі символічно перелічує варіації імені протагоніста, які той має залежно від життєвої ситуації:

Його прізвище було Файльхендуфт, проте імена змінювались одне за одним: Мойше, Мошко, Мойсей, Моріці, Мошко, і зрештою знову Мойше. Історія цих змінюваних імен є одночасно історією усього того щастя та нещастя в його житті... [3, с. 1]¹.

Мойше, син бідного єврейського шевця, через бажання стати солдатом потрапляє в конфронтацію поміж двома культурними світами – власним єврейським та чужим хрис-

¹ Тут і надалі переклад Л. Бораковського; перекладено за виданням: Franzos K. E. *Moschko von Parma. Geschichte eines jüdischen Soldaten* / Karl Emil Franzos. – Leipzig : Duncker & Humblot Verlag, 1880. – 311 S.

тиянським. Служба у війську означає для Мойше неможливість дотримання тих традицій, до яких його зобов'язують релігійні приписи (наприклад, споживання кошерних страв та святкування Шабату), отже вона є гріховна і може мати наслідком ізоляцію від громади. Водночас, єврейське походження Мойше є причиною упередженого ставлення до нього з боку чиновників та робить військову кар'єру для хлопця недосяжною. Француз зображає релігійний вплив на професійну ситуацію в Галичині, де конфесійна приналежність зумовлювала вибір освіти, а отже і професійну відмінність окремих етнічних груп. Тому для Мойше його віросповідання є своєрідним бар'єром на шляху до інтеграції в суспільство не тільки в культурному, але й у професійному вимірі:

"- Якби я був християнином, то міг би бодай служити наймитом у селянина або ж стати підмайстром у коваля Василя. А так, то хто ж візьме мене? Кожен скаже, мов жиди – то лінтьюхи та й прожене геть. Або ж так: "Ти, жидівська псявіро! Твоє плем'я розіп'яло Христа, йди собі до біса!" [там само, с. 34].

Завдяки зусиллям "маршаліка" Ісаака Тюркішгельба (нім. *Isaak Türkischgelb*), єврейського посередника, Мойше все-таки вдається влаштуватися учнем до українського коваля Василя Гріпка. Треба зазначити, що ця частина твору надзвичайно важлива в контексті зображення Французом взаємодії та співіснування різних конфесійних груп у межах одного простору та відображає його ставлення до них. Образ коваля Василя – образ чесного та працьовитого українського ремісника, життєва трагедія якого – зрада дружини з польським дідичем та смерть доньки від сексуальної наруги сина цього дідича – показані автором як прямий наслідок свавілля польської шляхти над селянами. Таке критичне протиставлення польського населення українському є частим мотивом у творах Францоza (пор., наприклад, [5, с. 46–57]). Від пережитих подій Василь із успішного та щасливого господаря перетворюється на відлюдника та відірваного від суспільства маргінала, серед іншого і через його збайдужілість до церкви та вчинене ним вбивство сина шляхтича (яке зображено як виправдану помсту за власну кривду). Така відстороненість від власного культурного середовища обидвох наведених персонажів виступає у творі тим єднальним елементом, який уможливило налагодження міжкультурного діалогу між Василем та Мойше.

Показовим є також образ кузні, як місця перетину різних культур, зокрема і релігійних. Саме наявність такого перехідного простору є необхідною умовою функціонування міжкультурної комунікації, як це зазначає, скажімо, Ю. Лотман [1, с. 15]. На думку науковця, обмін та конфлікт елементів різних культурних систем відбувається на так званих "периферіях" певних систем, роль яких у художньому творі можуть виконувати передмістя, кузня, млин на околиці села тощо. У той же час, у центрі зазначеної системи умов для функціонування такого культурного обміну немає, наприклад, усередині єврейського гетто.

Василь, для якого християнське вчення милосердя та любові стало несумісним з його життєвими реаліями, мимоволі розпитує Мойше про "єврейського" Бога. Для Мойше – це "суворий Бог помсти та справедливості", який жорстоко карає тих, хто відступив від його волі та релігійних приписів та не так легко прощає гріхи. Але саме таке розуміння Бога імпонує життєвій позиції Василя:

"- Помсти!" Старий схвально кивнув. "Знаєш, а мені твій Бог навіть подобається. Справедливість! Помста! Помста є найнеобхіднішою на цій землі. Що скажеш? Але ти ще задурний до того всього! Ну, йди вже додому, не буду тебе тут більше схиляти до образ твого Бога-Помсти, він сподобався мені. Йди!" [3, с. 67].

Проте для самого Мойше таке розуміння Бога є чужим та відштовхуючим. Спілкуючись із своїм новим другом, українцем Гаврилом Думковичем та його сестрою Касею, Мойше поволи починає розуміти, що релігійний антагонізм базується головню на безпідставних забобонних упередженнях та є суспільним пережитком, що тільки роз'єднує людей, а не єднає їх. Такі судження постають як наслідок тривалої внутрішньої боротьби протагоніста з його релігійними уявленнями та відчуттям національної свідомості, прищепленими йому ще в дитинстві батьками та спільнотою. Ця боротьба стає ще гострішою, коли Мойше закохується в Касю, з якою у нього, єврейського хлопця, не може бути спільного майбутнього:

Він не сумнівався, що Бог жичливий то того, хто його шанує відповідно до своїх релігійних приписів та визнання. Проте в його голові ніяк не вкладалося, чому ж тоді Бог сотворив різні релігії і таким чином посіяв ненависть та протиріччя поміж людьми. Він і не бажав того, аби євреї зміг одружитися з християнкою, проте коли думав про це, чомусь завжди відчував у серці біль. Знову і знову він намагався зрозуміти, чому такий шлюб є неможливим, але завжди намарне [там само, с. 62–63].

Кася теж кохає Мойше, проте й вона свідомо того, що плодом їхніх стосунків будуть лише біль та тривога. Коли вона дізнається, що вагітна, її переконання лише підсилюються. Мойше, тим часом, таки рекрутують до війська. Служба у війську стає для нього спробою втечі від жорстоких суспільних реалій та від нещасливого кохання, але не від самого себе. Коли Мойше через двадцять один рік повертається додому, обідраним жебраком та калікою, суспільство стає для нього ще більш закритим: ані християнській, ані єврейській громаді не потрібен колишній цісарський солдат, для них він тепер лише старий грішник із залишками солдатського гонору, фізично та духовно здеградований.

Показовим є те, що герой, незважаючи на численні поневір'яння через своє релігійне переконання, все ж таки залишається вірним своїй релігії, хоча й не дотримується її заповідей та приписів, що є чіткою аналогією до життя самого Францоza:

Він проклинав, він нарікав на релігійні перепони, але ніколи, навіть у хвилі найбільшого сум'яття, не подумав стати християнином [там само, с. 145].

Такий тип поведінки протагоніста є наслідком його ідеологічної позиції та позиції автора, в якій домінують ідеї гуманізму та релігійної толерантності, поставлені вище за релігійний формалізм:

Він залишався віруючим. Він навіть вірив у чудесну силу Цадика з Садгори, не кажучи вже про Бога. Проте він здогадувався, що людина є передовсім людиною, а вже потім християнином чи юдеєм [там само, с. 62].

Саме в такому контексті треба розуміти вірність Мойше власній конфесії, адже змінивши своє віровизнання він одночасно ствердив би вищість формальних факторів над загальнолюдськими моральними цінностями.

Важливою особливістю зображення міжконфесійних стосунків та виникаючих із них конфліктів, зображених у творі, є їхній асиметричний характер. Для Мойше християнство з його культурою не є чимось зовсім невідомим – зростаючи в суспільстві, в якому християнство є домінуючою релігією, для юнака цілком природно знати його певні особливості та основні постулати, особливо якщо критика на його ж релігійну громаду на них і базується (наприклад, віра в Ісуса Христа як Сина Божого та його розп'яття євреями). У зазначеному контексті варто вказати й на те, що практично усе єврейське населення володіло в тій чи іншій мірі розмовною польською, і/або українською мовами, що уможливлювало їхнє спілкування з автохтонним населенням.

З іншого боку, щодо мови та релігії єврейська громада залишалася закритою для християн, відомості пересічного українського селянина про юдаїзм обмежувалися лише знанням про виключно формальні речі, як-от святкування суботи, головні свята тощо. Найбільшим був, звісно, мовний бар'єр – мова їдиш для більшості була зовсім незрозуміла, не кажучи вже й про гебрейську систему письма. Твір містить багато прикладів такої культурно-мовної невідповідності: коваль Василь розпитує зачудовано Мойше про його Бога; Кася не розуміє, чому равин не може висповідати Мойше і полегшити його душевні страждання; небажання євреїв служити у війську приписуються їхньому боягузству, а не їхнім релігійним приписам тощо.

Отже, твір “Мошко з Парми” відображає специфіку галицького суспільства як мультикультурного, в якому приналежність індивідуума до певної конфесійної групи не завжди була вирішальним показником його суспільної інтеграції. Релігійні конфлікти, які виникали унаслідок протистояння різних культурних систем та економічної чи соціальної диференціації окремих національних груп, були поширеним явищем у тогочасній Галичині, яке знайшло своє відображення в літературних творах галицьких письменників і, зокрема, Карла Еміля Францоza.

На прикладі розглянутого твору “Мошко з Парми” простежуються певні особливості зображення релігійних відносин між християнським та юдейським населенням. З одного боку, мотивом твору слугує релігійний конфлікт та виникаючий із нього трагізм, з іншого – Францоз апелює до релігійної категоричності та традиціоналізму, тому в романі “Мошко з Парми” чітко простежується ідея релігійної терпимості та толерантності як мети, до якої потрібно прагнути. Саме релігійна терпимість є, на думку автора, важливою умовою для формування сучасного ліберального суспільства, яким має бути Галичина. Тому в зазначеному контексті ідейний зміст роману “Мошко з Парми” Францоза можна виразити словами іншого єврейського мислителя галицького походження, Мартіна Бубера, про те, що усі люди мають доступ до Бога, проте у кожного він інший.

1. Лотман Ю. М. О семиосфере / Юрий Михайлович Лотман // Избранные статьи в трех томах. – Таллин : Александра, 1992. – Т. 1 Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 11–24. 2. Franzos K. E. Der Pojaz: eine Geschichte aus dem Osten / Karl Emil Franzos. – Hamburg : Europäische Verlagsanstalt, 1994. – 373 S. 3. Franzos K. E. Moschko von Parma. Geschichte eines jüdischen Soldaten / Karl Emil Franzos. – Leipzig : Duncker & Humblot Verlag, 1880. – 311 S. 4. Kehrер G. Konflikt / Günter Kehrер // Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe / Hrsg. Camcik H., Gladigow B., Kohl K.-H. – Stuttgart, Berlin, Köln : Verlag W. Kohlhammer, 1993. – S. 421–428. 5. Pacyniak J. Das Werk von Karl Emil Franzos im Spannungsfeld der Kulturen Galiziens: ein Spiegelbild des zeitgenössischen Diskurses / Jolanta Pacyniak . –Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. – 224 s. 6. Reifowitz I. Saviour of the People(s)’: The Enlightenment and the Depiction of the Jews, Poles, and Ukrainians in the Stories of Karl Emil Franzos / Ian Reifowit // East European Quarterly. – 2008. – XLII, № 1. – p. 1–25. 7. Die Habsburgermonarchie 1848-1918 / Wandruszka A., Urbanitsch P. [Hrsg.]. – Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. – Band IV. Die Konfessionen, 1985. – 866 S. 8. Wodeneгg A. Das Bild der Juden Osteuropas. Ein Beitrag zur komparatistischen Imagologie an Textbeispielen von Karl Emil Franzos und Leopold von Sacher-Masoch / Andrea Wodeneгg. – Frankfurt am Main u.a. : Peter Lang, 1987. – 191 S.

**ОСОБЕННОСТИ ИЗОБРАЖЕНИЯ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ
ОТНОШЕНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИИ КАРЛА ЭМИЛЯ ФРАНЦОЗА
“МОШКО ИЗ ПАРМЫ”**

Любомир Бораковский

*Венский университет, докторантская программа “Австрийская Галиция и её
мультикультурное наследие”*

Шпитальгассе 2/1/11, Вена, 1090, Австрия

e-mail: lubko2005@ukr.net

Представлены принципы изображения межконфессиональных отношений и религиозных конфликтов между христианами и евреями в литературе Галиции. Объект анализа – произведение Карла Эмиля Францоza “Мошко из Пармы“, в котором одним из центральных мотивов является изображение религиозных и культурных различий между еврейским и христианским населением в Галиции а также их влияние на духовное развитие личности. Особое внимание уделено вопросу соответствия литературного и исторического контекста, а также таким темам, как религиозная терпимость и культурный обмен.

Ключевые слова: Галиция, Карл Эмиль Француз, межконфессиональный конфликт в литературе, религиозная толерантность, литературный контекст.

**LITERARY REPRESENTATION OF CONFESSIONAL RELATIONS
IN KARL EMIL FRANZOS' MOSHKO FROM PARMA**

Lyubomyr Borakovskiy

University of Vienna, Doctoral Program “Austrian Galicia and Its Multicultural Heritage”

Spitalgasse 2/1/11, Vienna 1090

The paper focuses on the description of confessional relations and religious conflicts between Christians and Jews in the works of Galician writers. The analysis is based on the novel *Moshko from Parma* by Karl Emil Franzos that depicts religious and cultural differences between the Christian and Jewish communities of Galicia and shows their influence on the spiritual development of their people. Consideration is also given to the literary context and the historical background as well as the religious tolerance and cultural exchange between different confessions.

Keywords: Galicia, Karl Emil Franzos, confessional conflict in a literary work, religious tolerance, literary context

Стаття надійшла до редколегії
1.02.2012 р.

Статтю прийнято до друку
22.05.2012 р.